

Kielenkäytön oppaita

JOUKO VESIKANSA *Johdokset*. Nykysuomen oppaita 2. WSOY, Porvoo 1978. 142 s.

Suomen kielen johto-opin tutkimus on edistynyt ripeästi 1970-luvulla (ks. esim. Ojanen—Uotila-Arcelli, Vir. 1979 s. 7). Näitä tutkimuksia ei ole kuitenkaan laadittu tavallista kielenkäyttäjää silmällä pitäen. Jouko Vesikansan tarkoituksena on antaa suomalaiselle jokamiehelle »havainnollinen kuva kielellemme »ananjohtojärjestelmästä». Tavoitteeseen pyritään selvittämällä johdosten muodostamista ja merki-

tystä sekä johdinten rakennetta. Eri johtimet käsitellään johdosten merkityksen mukaan ryhmitettyinä. Johdosten esitelyssä korostetaan kielenkäytön näkökulmaa. Nykyisistä johto-opin esittelyistä ei tosin sovi unohtaa Osmo Ikolan jo v. 1968 ilmestyneen Suomen kielen käsikirjan esitystä, joka on säilynyt sisällöltään lähes muuttumattomana teoksen neljännessä, uudistetussa painoksessa (1977). Ihmetyttää hieman, miksi Vesikansa ei mainitse alkusanoissa tätä, vaikka hän ryhmittelee johtimet saman periaatteen mukaan kuin Ikola.

Kirjan johdantoluvussa esitellään aluksi sellaisia perusasioita kuin minkälaiset sanat ovat perussanoja, minkälaiset johdoksia sekä minkälaisia johtimet ovat. Näissä jaksoissa tarvitaan kyllä melko hyvää kieliopin hallintaa, jotta selviää esim. monijohtimisten sanojen rakenteesta (s. 9). Jo yksi esimerkki johdosketjusta havainnollistaisi asian: *piene/n/t/y/ä* ← *piene/n/tä/ä* ← *piene/ne/e* ← *pieni*. Johdon ja taivutuksen ja toisaalta johdon ja yhdistämisen rajaa olisi voinut selvittää enemmänkin kuin sivulla 10 on tehty. Kielioppiin vähemmän perehtyneet ilmoittavat helposti taivutusmuotoisen johdoksen kantasanaksi kyseisen johdoksen perusmuodon. (Vrt. Alpo Räisänen, Vir. 1978 s. 321—326.)

Johdinten produktiivisuutta esitellään omassa jaksossaan (s. 11—12). Vesikansa käsittää produktiivisuuden johtimen kyvyksi tuottaa yhä uusia johdoksia. Hän jakaa johtimet tämän perusteella neljään ryhmään: a) erittäin produktiiviset (esim. *-ja/-jä, -e, -minen; -ton/-tön; -ele-; -sti*), b) produktiiviset (*-kko/-kkö, -in, -nta/-ntä; -isa/-isä; -ahta/-ähtä-, -utu/-yty-; -ttain/-ttäin*), c) niukasti produktiiviset (*-usta/-ystä, -kki; -ias/-iäs; -alta/-ältä-, -ksi-; -tuksin/-tyksin*) ja d) epäproduktiiviset (*-tsa, -lis, -mari/-mari, -minki; -li*). Tämä jaottelu muistuttaa Aarni Penttilän Suomen kieliopissa esitettyjä luonnehdintoja eri johdinten produktiivisuudesta.

Kappaleessa »Johtaminen» erotetaan ensin toisistaan »tietoinen johtaminen» ja »johdosten luova käyttely» (s. 13). Johdosten muodostamista valaistaan runsaalla esimerkistöllä. Johtamisen rajoituksista olisi ilmeisesti kannattanut esitellä muitakin

kin kuin kantasanan äänne- ja tavarakenteeseen liittyviä (ks. Tapani Lehtinen, Vir. 1974 s. 306—307; Päivi Rintala, Rakenteita s. 153—155). Takaperoisjohdon yhteydessä olisi voinut selvittää tarkemmin myös korrelaatioita. Takaperoiset yhdyserbit (*höyrykuivata, ruostesuojata, uusintakatsastaa*) ovat Vesikansan mukaan »osoittautuneet viestinnässä hyödyllisiksi, jopa välttämättömiksi» (s. 16).

»Johdosten merkitys» -jaksossa (s. 16—17) on valaisevia esimerkkejä synonyymiluonteisista johdoksista, jotka voivat likimain vastata toisiaan (*suotuinen — suotuista*) tai jotka eivät käy toistensa sijasta (*uudistua — uusiutua*). Pohdittaessa kumpi kahdesta sanasta on johdos, kumpi kantasana, olisi ehkä kannattanut miettiä esimerkkejä tarkemmin. Vesikansan esittämä johtosuhte *horjahtaa* → *horjua* ei mielestäni ole NS:n suhdetta *horjua* → *horjahtaa* parempi; lienee parasta puhua korrelaatiosta.

Johdannon loppujaksot »Pyrkimys tiiviyteen», »Pyrkimys aitouteen» ja »Johdokset ja kielenhuolto» käsittelevät nimenomaan johdosten kielenhuoltoa runsain esimerkein. Lukijalle selviää, että nykyään käytetään mieluummin sellaisia ilmauksia kuin *puudute* (pro puudutusaine), *henkilöys* (pro henkilöllisyys), *aktiivi(su)us* (pro aktiiviteetti) ja *liberaakistaa* (pro liberalisoida). Olisiko muodikas *-(t)ikka*-johdin kannattanut ottaa puheeksi myös tässä kohden? »Ongelmatiikka» saa tuomionsa kyllä toisessa yhteydessä (s. 71). »Johdokset ja kielenhuolto» -kappaleessa korostetaan aiheellisesti selkeyttä johdosjärjestelmän käytössä: »Oivallisena keinona on rinnakkaisjohdosten vakiinnuttaminen omiin täsmällisiin, muista erotettaviin merkitystehtäviinsä.» (S. 21.) Samaa on tähdentänyt Terho Itkonen artikkelissaan »Kielenhuoltomme tehtävistä» (Näillä näkymin, erit. s. 21—24).

Seuraavassa joitakin huomioita itse johdinten esittelystä.

Eri johdostyypeistä Vesikansa käsittelee laajimmin substantiivijohdoksia (s. 22—71). Jakso jakautuu kahdeksaan alaryhmään: a) tekijän- ja yleensä olennonnimiä, b) välineen- yms. nimiä, c) teon sekä teon tuloksen ja kohteen nimiä, d) teko- ja olinpaikan nimiä, e) ryhmäsanoja, f)

deminutiiveja eli vähennyssanoja, g) ominaisuudennimiä ja h) muita johdoksia.

Tekijän- ja yleensä olennonnimiä käsittelevässä jaksossa on kaikkiaan 17 eri johdinta. Ryhmä on melko heterogeeninen; ehkä puhtaat tekijännimet olisi voinut esittää omana ryhmänään. Laajimmin selvitellään *-lainen/-läinen*-johdoksia. Naapuripitäjien ja *-kaupunkien* asukkaiden nimitykset kiinnostavat kielenkäyttäjiä. Paikkakuntalaisten itsensä käyttämä nimitys voi poiketa yleisnimityksestä, esim. *savitaipalainen* ~ *saitaipalainen* pro *savitaipalalainen*. Eronteko *lappalainen* 'saamelainen' ja *lappilainen* 'Lapissa asuva' olisi varmaan kannattanut esitellä. Kielenkäyttäjiä ilahduttavat todennäköisesti eri substantiivijohdoksista annetut tyyliluonnehdinnat.

Välineen- yms. nimiä esitellessään Vesikansa käy aiheellisesti rajaa välineen-, tekijän- ja aineennimien kesken. *Tölkkinavaajasta* olisi voinut sanoa jotakin, sen verran harvinaisia ovat *-aukaisin* tai *-avain*. Teon sekä teon tuloksen ja kohteen nimien johdoksista esitellään 18 eri tyyppiä. Johdosesimerkit on valittu monipuolisesti erilaisista kantaverbityypeistä. Kielenkäyttäjälle hyödyksi ovat nomen actionis ja nomen acti-johdosten rinnakkaisluettelot, esim. *istunta* — *istunto*, *laimennus* — *laimennos*, *palvelu* — *palvelus*. Supistumaverbien *-uu/(-yy)*-johdin esitellään tavallisemman *-us/-ys*-johtimen rinnalla. Mielenkiintoa herättäneestä *seuruu*-johdoksesta lukija voi jäädä kaipaamaan selitystä toteamukseen, ettei tämä »liioin sopeudu nykysuomeen» (s. 44).

Ominaisuudennimiä Vesikansa käsittelee melko laajasti. Olisiko kannattanut varoittaa niiden liiallisesta käytöstä? Henkilöä tarkoittavista substantiiveista muodostetut ominaisuudennimet ovat ruvenneet viehättämään suomalaisia (*opettajuus*, *pyrkisyys*, *sanaseppyyys*). Runsas esimerkistö valaisee hyvin kielenkäyttäjille hankalia rinnakkaisuuksia, esim. *suvereenius* — *suvereenisuus* ja toisaalta *myöntvyys* — *myöntväisyys*. Aktiivin toiseen partisiippiin pohjautuvista ominaisuudennimistä Vesikansa suosittaa johdoksia, joissa on tunnuksen lisänä *-inen*: *lukeneisuus* (pro *lukeneus*), *oppineisuus* (pro *oppineus*). Passiivin toisesta partisiipista johdettujen ominaisuudenni-

mien (*luettuus*, *suosittuus*) uumoillaan olevan tulossa viestintäjärjestelmäämme; vanha-taanhan meillä on jo *luettavuus*-tyyppi. Suomen ominaisuudennimiä pohdittaessa ja selviteltäessä kannattaa muistaa myös Terho Itkosen artikkeli »Avoimuudesta tunnettuuteen» (Näillä näkymin s. 78—135).

Substantiivijohdosten jäännösryhmässä luetellaan esimerkkejä noin 30:llä eri johtimella muodostetuista johdoksista. Osa johtimista on mainittu jo edeltävissä ryhmissä, nyt esitellään sekundaareja tyyppisiä. Jokamiehelle on hyödyksi selvittää taivutukseltaan sekaparadigmaisia pareja *manner* ~ *mantere*, *askel* ~ *askele*, *ien* ~ *ikene*. Olisiko slangin johtimia *-ri*, *-kka* ~ *-kku*, *-is* kannattanut esitellä laajemmin?

Adjektiivijohdokset Vesikansa jakaa kahteen pääryhmään: a) *-nen*-loppuisiin ja b) muihin johdoksiin. *-nen*-loppuisia johtimia on esitelty 14. *-inen* ja *-llinen*-johdosten rinnakkaisuus esitellään tyypeittäin: *sisäinen* ~ *sisällinen*; *rauhainen* — *rauhallinen*, *reikäinen* — *reiällinen*, *öinen* — *yöllinen*, *sydämeläinen* — *hyväsydäminen*; *kemiallinen* — *tekninen*. Verbikantainen *-einen*-johdin (*lujarakenteinen*, *yksiyymmärteinen*) saa Vesikansalta näppäryyttään varauksettoman suosituksen. Huomattakoon, että Ikolan toimittamaan Nykysuomen käsikirjaan tämä johdin on otettu vasta viimeksi ilmestyneeseen painokseen (1977). Johtamisen ja yhdistämisen lähekkäisyys selviää käsiteltäessä johtimia *-lainen/(-läinen)*, *-mainen/-mäinen*, *-läntä* ja *-niekka*. Lukija jäsentäisi jälkiryhmän 13 muuta adjektiivijohdinta todennäköisesti helpommin, jos ne olisi ryhmitelty johdosten merkityksen mukaan niin kuin substantiivijohditimet.

Verbijohdoksista erotetaan seitsemän alaryhmää: a) yleiskäyttöisiä verbejä, b) momentaaniverbejä, c) frekventatiivi- ja kontinuaatiiviverbejä, d) teetoverbejä, e) poistoverbejä, f) sensiiiverbejä ja g) passiivi- ja refleksiiviverbejä. Yleiskäyttöisiksi Vesikansa nimittää kausatiiviverbejä, joista laajimmin käsitellään *-tta/-ttä*-johtimisia. Hankaluutta tuottavat johtimet *-o(i)tta-*, *-(u)utta/-(-y)ytta-* ja *-(hd)utta/-(-hd)ytta-* esitellään seikkaperäisesti. Yhdysperäisen johtimen synty valottuu puolestaan *-nta/-ntä-* ja *-(i)sta/-(-i)stä-* johdosten

tarkastelusta. Momentaani-, frekventatiivi- ja kontinuaatiivijohdosten käyttöä havainnollistetaan runsailla esimerkeillä. Aiheellista on muistuttaa kantasanan ja johdoksen semanttista etääntymisestä, esim. *ajattaa — ajatella, päättää — päätellä*. -i- ja -o- johtimia esiteltäessä olisi voinut pohtia enemmän johdosten erilaisia merkityksiä (vrt. s.16).

Teettoverbeiksi Vesikansa nimittää faktiivisia verbejä. Penttilän esittämä kuratiivijohdos olisi nykyaikaisempi nimitys teettoverbeille. Fak(ti)tiiviverbeiksi jäävät silloin ne lähinnä denominaaliset verbi-johdokset, jotka ilmaisevat siksi tekemistä, mitä kantasana tarkoittaa. Kolman käsikirjan termistö on tässä kohden sama kuin Vesikansan. Leena Kytömäki on julkaissut mielenkiintoisen artikkelin kuratiiviverbeistä *Johdokset*-kirjan ilmestymisen jälkeen (Rakenteita s. 129—150). Poistoverbit Vesikansa on ottanut omaksi ryhmäkseen ilmeisesti siksi, että muissa kielissä ne ovat tavallinen verbityyppi (ruotsin *av-*, saksan *ent-*, engl. *de-*, *dis-*). Koska poistoverbejä on suomessa vain muutama, nämä samoin kuin teettoverbit olisi varmaan voinut sisällyttää a-ryhmään. Sensiiviverbit puolestaan on vanhastaan erotettu muista, onhan niillä omat johtimensakin. Passiivi- ja refleksiiviverbien yhteydessä käsitellään myös translatiiviverbejä. Pulmallista passiivis-translatiivis-refleksiivistä rinnakkaisuutta *jakautua ~ jakaantua* Vesikansa esittelee seikkaperäisesti. Matti Sadeniemi on käsitellyt tätä verbityyppiä *Virittäjässä* v. 1946 (s. 187—191).

Adverbijohdokset Vesikansa jakaa kolmeen ryhmään: a) paikkaa, b) aikaa ja c) tapaa, määrää ym. ilmaiseviin. Paikallissijamuotoiset partikkelit ovat saaneet nimityksen »sarjoittaiset paikallisadverbit». Rinnakkaisista *-kkain -kkäin, -ttain -ttäin, -tusten/-tysten* ja *-tuksin/-tyksin* -johdoksista on koottu kiintoisa luettelo.

Havainnollisesti ryhmiteltynä johdosten esimerkkikokoelmana *Johdokset* on voittamaton. Tavallinen kielenkäyttäjä — puhumattakaan kielen opettajasta — lukee esimerkistöjä kiitollisena. Vesikansan valpas korva ja kynä ovat antaneet tuntevan lisän kielitoimiston aineskokoel-

miin. Lopussa oleva johdinhakemisto helpottaa eri johdosten löytämistä. Substantiivijohdosten yhteydessä olevat maininnat johdosten näköisistä lainasanoista ovat opettavia, esim. *hakku, majakka, olut, värnriikki*. Kirjasta saa myös selkeän kuvan siitä, ettei johtaminen ole niin puhdaspiirteistä kuin taivutus. Koska koulukielioipit käsittelevät johtamista vain ohimennen, kannattaisi kirjaa aikanaan uusittaessa harkita johdannon yleisesityksen laajentamista.

Kaino Laaksonen

N